
היכן ובשביל מי נתקנו התקנות לאיסור המלאכה בשבת של ר' משולם פייביש מקראקא

Author(s): א' פלדמן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ט (תשכ"ט), חוברת א - ב, pp. 90-97

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70051604>

Accessed: 19/11/2011 13:06

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

היכן ובשביל מי נתקנו התקנות לאיסור המלאכה בשבת של ר' משולם פייביש מקראקא

מאת אליהו פלדמן

1

התקנות לאיסור-מלאכה בשבת של ר' משולם פייביש מקראקא משנת ש"ן הן אחד המקורות החשובים שיש בידינו לבירור מחיותיהם ודמותם הכלכלית של יהודי פולין-ליטא בזמנן, וכן לבירור הבעיות שהתעוררו עקב ההתנגשות בין המציאות הכלכלית החדשה אשר נוצרה בתקופה זו עם התפשטות עיסקי החכירה בין היהודים, לבין דרישות ההלכה. ואכן נדונה תעודה זו פעמים אחדות בספרות ההיסטורית שלנו. לראשונה דן בה י. זנה, שפירסם את התקנות מתוך כתב-יד שמצא אותו בתלמוד-תורה ברומי¹. לאחר-מכן דן בה בקצרה י. היילפרין, שחזר והדפיסה בפנקס ועד ארבע ארצות²; ולאחרונה דן בה ת. ה. בן-ששון³.

אף-על-פי-כן מעוררת עדיין תעודה זו כמה קושיות חמורות, אשר טרם באו על פתרונן. הקושיה הראשונה היא שאלת זיקתן של התקנות לועד ד"א, היינו אם מהוות תקנות אלו מיסמך שאושר ע"י ועד ד"א, או שמא לפנינו תקנות שנתקנו בשביל קהילה אחת בלבד — אולי על יסוד דיון שנערך בועד ד"א או אף על יסוד החלטה כללית שנתקבלה בועד ושלא הגיעה לידינו. כפי שציין זנה⁴, תלויה ההכרעה בעניין זה בקריאתה של תיבה אחת מטושטשת בראשית דברי החתימה של המעתיק. זנה השאיר את השאלה פתוחה, בעוד שהיילפרין, שדחה תחילה את האפשרות כי התקנות הן מיסמך של ד"א⁵, שינה לאחר מכן את דעתו וכאמור הדפיסן בפנקס בכלל תקנות הועד — אם כי עדיין תוך הבעת ספק אם הנוסח שלפנינו הוא הנוסח המקורי של תקנות הועד⁶.

בן-ששון הוא בדעה "שהסימנים מעידים ברובם, כי תקנה זו לא קיבלה את הגושפנקא של הועד" ובהמשך דיונו אף אומר כי התקנה "דואגת לקהילה אחת"⁷. לעומת זאת ר. מאהלר, שאינו דן בתקנות אלו לגופן אלא נזקק להן בקשר לדיון על עיסקי החכירות של היהודים בפולין-ליטא במאות הט"ז—ה"ז, מקבל אותן כתקנות של ד"א שנתחברו על פי הצעתו של ר' משולם פייביש, רבה של קראקא⁸.

הקושיה השנייה — הקשורה בראשונה — היא בסתירה שבין נוסח הכותרת לתקנות לבין דברי המעתיק על מועד חיבורן. לשון הכותרת הוא: "תקנות שתיקן הגאון החסיד מהר"ר משולם וייבש ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא להנצל מאיסור מלאכת שבת". ואילו בדברי החתימה שלו אומר המעתיק: "...⁹ זה העתקתי מתקנות הגאונים שלש ארצות דיריד

1 חורב, ב (תרצ"ו), 237—246.

2 פנקס ועד ארבע ארצות (להלן: "פוד"א), ירושלים תש"ה, עמ' 483—488.

3 תקנות איסור-שבת של פולין ומשמעוהן החברתית והכלכלית, ציון, כא (תשט"ז), 183—206.

4 חורב, שם, עמ' 237—240.

5 פוד"א, עמ' 22, הערה 3.

6 שם, עמ' 487—488.

7 ציון, שם, עמ' 184 ועמ' 195, הערה 9.

8 ר. מאהלר, תולדות היהודים בפולין, מרחביה 1946, עמ' 115.

9 כאן התיבה הקשה לקריאה.

לובלין אדר ש"ן שהיה גם החסיד מהר"ר פייבוש הנ"ל בהסכמתם". והנה, לפי מה שידוע לנו עד כה, בשנת ש"ן לא היה עדיין ר' משולם פייביש רבה של קראקא; הוא נתמנה לכהונה זו לא לפני שנ"ט¹⁰. זנה ניסה ליישב סתירה זו בטענה כי אין ממש בסברה שלא נתמנה ר' משולם פייביש כרבה של קראקא אלא אחרי שנ"ט, והביא ראיות שונות לביסוס טענתו זו¹¹. ברם ראיות אלה, כפי שציין היילפרין¹², דחוקות הן ובלתי סבירות.

תחת טיעוניו של זנה, הציע היילפרין פתרון אחר ליישוב הסתירה: התקנות עצמן אמנם נתחברו בשנת ש"ן, אולם העתק זה שנמצא בידינו נעשה אחרי שנ"ט, כאשר היה כבר ר' משולם פייביש רבה של קראקא, ומשום כך הוא מכונה בכותרת — ובכותרת בלבד — "ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא"¹³. משמע שהכותרת היא מעשה ידיו של המעתיק ואיננה מגוף התקנות המקוריות.

ברם הפתרון שהציע היילפרין הוא לבדו אין בו כדי ליישב את הסתירה וזאת בגלל מה שנאמר בפתיחה לתקנות. בפתיחה זו, שנכתבה בגוף ראשון בשמו של מחבר התקנות, ושהיא חלק בלתי נפרד מן התקנות עצמן, נאמר, בין השאר: "... תקנתי תקנות על ככה בקנסות ועונשין בקהלה מפוארה בק"ק יצ"ו המה קבלו עליהם ... וכ". את ראשי-התיבות "ק"ק" פירש זנה "קהילת קראקא"¹⁴ ובעיקבותי קיבל פירוש זה גם היילפרין¹⁵. משמע, שהתקנות נתחברו מלכתחלה ע"י ר' משולם פייביש בקראקא ובשביל קהילת קראקא. ואם כך, הרי אחת משתיים אלו: או שהתקנות נתחברו ע"י ר' משולם פייביש אחרי שנ"ט — מה שעומד בסתירה לדבריו של המעתיק על מועד חיבורן של התקנות; או שאמנם היה ר' משולם פייביש כבר בשנת ש"ן רבה של קראקא, כדברי זנה — מה שאין לו שום ראיות ממקורות אחרים ועומד בסתירה לידוע לנו על בואו של ר' משולם פייביש לקראקא.

קושיה נוספת, הנובעת מאותם דברי הפתיחה שמהם משתמע, כאמור, כי התקנות נתחברו ע"י ר' משולם פייביש בקראקא ובשביל קהילת קראקא, היא: מה ראה ר' משולם פייביש לתקן תקנות אלה בשביל קהילת קראקא דוקא? רוב רובן של התקנות דנות בחילול שבת ויום-טוב הנובע מעיסקי החכירה והמזיגה של היהודים, ובעיות הלכתיות אחרות שהתעוררו עקב עסקים אלה. חלק ניכר של התקנות דן בפרוטרוט בבעיות שהתעוררו עקב חכירת אחוזותיהם של הפריצים ושל ענפים שונים במשק האחוזות, או זכויות הריגאליה של בעלי-האחוזות: "שוכרי האורנד"י אשר אין רשות למכור בכל העיר שום יי"ש לשום אדם וזלת האורנד"י השוכר ובביתו" (תקנה ו'), "שוחרי רחיים" (תקנה ט'), "אותן שקונים צידת דגים ביאורות ובברכות" (תקנה י'), "שוכרי אורנדות שדות וכרמים עיירות וכפרים" (תקנה י"א), גידול חזירים "אשר הם מקבלים באינוונט"ר" (תקנה י"ב), "עניני הסירוס דהיינו בהמות ותרנגולים" (תקנה י"ד), "מכירת בהמה המבכרת" (תקנה ט"ו). מדברי הפתיחה של בעל התקנות משתמע, על אף הסגנון המליצי, כי הבעיה היתה חריפה ואקטואלית מאד והוא נחלץ "לגדור הפרצה ... להצילו [את העם] מיד מכאובו". זנה ראה גם בדברים אלה חיזוק לטענה כי אמנם ישב ר' משולם פייביש בקראקא כבר

10 ראה את המקורות והספרות המובאים ע"י היילפרין, פוד"א, עמ' 488.

11 חורב, שם, עמ' 239.

12 פוד"א, שם.

13 שם, שם.

14 חורב, שם, עמ' 238.

15 פוד"א, עמ' 483 הערה 1.

בשנת ש"ן, משום שלדעתו עיסקי החכירה הנדונים בתקנות אלה — "אורנדות, רחיים, מכס וברייא הייזר היו נוהגים ביחוד בגליל פוזנא וקראקא וע"כ התעסק בהם ר' משולם והנהיגם מתחילה בעיר"; והוא משתדל להביא ראיות כדי להוכיח דעתו זאת¹⁶.

אולם לפי מה שידוע לנו, ההיפך ממה שאומר זנה הוא הנכון. דהיינו, עיסקי חכירה מרוב הסוגים הנדונים בתקנות של ר' משולם לא היו כלל וכלל נפוצים בין יהודי פולין גדול ופולין קטן, וקראקא בכלל זה. בידינו עדותו של בעל הסמ"ע בעניין זה, בתקנות דיני ריבית משנת שס"ז "כי באגפי ק"ק פוזנא וקראקא ובשאר גלילות אינם מתעסקים באורנדות ורחיים ומכס ובריי הייזר"¹⁷, וכבר דחה היילפרין את תיקונו של זנה שהציע להכניס בדבריו הנ"ל של הסמ"ע את התיבה "אם" אחרי התיבה "כי", באופן שהקריאה תהיה "כי אם באגפי ק"ק פוזנא וקראקא... וכי"¹⁸.

ואכן דבריו אלה של הסמ"ע מתאשרים על-ידי המקורות האחרים שבידינו, בעיקר במה שנוגע לחכירת אחוזות וענפים במשק האחוות. כך, למשל, אין חכירות של אחוזות הפריצים או של ענפי המשק האחוותי נזכרות בתקנות המפורטות מאד שנתקנו בקהילת קראקא בשנת שנ"ה¹⁹. בתקנות אלה נזכרים בהקשרים שונים העוסקים והמחיות של יהודי קראקא, ובהם גם מכירת משקאות, אולם אין אנו מוצאים בהן התייחסות לעיסקי חכירה מן הסוג האמור. עיסקי המזיגה הנזכרים שם אינם גובעים, ככל הנראה, ברובם מחכירת זכות הפרופינציה של האצילים, אלא יסודם בזכותו של כל עירון בעיר מלכותית לעסוק באורח חופשי בעיסקי מזיגה תמורת תשלום מס.

החכירות הנזכרות בתקנות אלו הן של מכסים ושל הכנסות המלכות אשר היו רווחות בפולין גדול ובפולין קטן. בתקנה אחת מדובר על חכירת מכס "אודר אנדרי זכין" ונקבע כי הן מותרות בתנאי שלא ייגרם ע"י כך נזק לגוי או לפריץ; ואם יש חשש שייגרם נזק, על פרנס החודש להזהיר את הגוי או את הפריץ. טיבם של ה"אנדרי זכין" אינו ברור, ויתכן כי מדובר בזכויות ריגאליה מסויימות של האצילים, בדומה לזכותם לגבות מכסים. עם זאת יש לציין שהתקנה מדברת על חכירות כאלה לא רק מידי פריצים, אלא גם מידי סתם "גוים", ויתכן על כן כי מדובר גם על שכירות של עסקים שונים מידי העירונים.

בהמשך לאותה התקנה נאסרות ה"חכירות הגדולות" — טשופובי, בתי-המטבע, מכרות-מלח ומכסי-גבולות — הלא הן חכירות של הכנסות המלכות שלא פסקו שם גם אחרי שנאסרו ע"י ועד ד"א בשנת שמ"א²⁰.

16 חורב, שם עמ' 239.

17 פוד"א, סי' ע"ב עמ' 22.

18 חורב, שם, עמ' 238—239; פוד"א, שם, הערה 2.

19 נתפרסמו בידי מ. בלבן ב"Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft" (=JLJG),

10 (1912), 360—308, וכן בתרגום עברי בידי פ.ה. ושטיין, קדמוניות מפנקסאות ישנים, אוצר הספרות, ד' (קראקא תרנ"ב), 585—599, ובהדפסה נפרדת קראקא תרנ"ב, עמ' 9—23.

20 JLJG, שם, עמ' 310—311; ושטיין, קדמוניות, עמ' 20. אין יסוד לסברה הנפוצה למדי בספרות (ראה, למשל, M. Schorr, *Rechtsstellung und innere Verfassung der Juden in Polen*, Berlin 1917, p. 26; M. Bałaban, *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu*, I, (Krakow 1931, pp. 230-231), כי אחרי איסור ועד ד"א משנת שמ"א לא החזיקו עוד היהודים בפולין גדול ובפולין קטן בחכירה הכנסות המלכות. מקרים מרובים של חכירות מסוג זה מובאים בתעודות מתוך "ספר הזכרונות" של פוזנא שפורסמו בידי ב. ויינריב, *Texts and Studies in the Communal History of Polish Jewry*, New York 1950

גם בהסכמים שנערכו במחצית הראשונה של המאה הי"ז (1609, 1615, 1645) בין יהודי קראקא, שישבו אז בקוזמיר (קאזימיר), לבין העירוניים הנוצרים של קוזמיר (ההסכם משנת 1645 נערך עם הגילדה של המוזגים הנוצרים), להסדר פעילותם הכלכלית של היהודים, אין החכירות נזכרות בין העיסוקים שבהם עוסקים היהודים; רק בהסכם עם גילדת המוזגים משנת 1645 נאמר באחד הסעיפים כי אסור להם ליהודים להביא משקאות בין מן הכפרים, בין מן החכירות שלהם.²¹

התמונה הכללית של עיסוקיהם ומחיותיהם של יהודי קראקא במאה הט"ז ובמחצית הראשונה של המאה הי"ז היא של סוחרים, בנקאים, בעלי-מלאכה. גדולי העשירים של קראקא בתקופה זו עוסקים במסחר בהיקף רחב, בעיסקי יצוא ויבוא, בעסקות כספיות שונות. הונם מושקע בסחורות, בבתיים, בשטרי-חוב, ולא בחכירות של אחוזות, כפרים או ערים פרטיות.²² ואף-על-פי-כן נחלץ, כאמור, ר' משולם פייביש לתקן דוקא בשביל קהילת קראקא מערכת שלימה של תקנות שעיקרן מניעת חילול שבת הבא מעיסקי חכירה ומזיגה, ובכללם חכירות של אחוזות ושל ענפים במשק האחוזות של פריצים.

2

נראה כי אפשר לפתור קושיה זו, וכן את הקושיה השניה — הסתירה הנ"ל שבין לשון הכותרת לבין דברי החתימה של המעתיק, ואף להסיר מכשול מדרך לפתרונה של הקושיה הראשונה — זיקתן של התקנות לועד ד"א, אם נאמר כי ראשי התיבות "ק"ק" אשר בפתחה לתקנות אין פירושם "קהילת קראקא"²³ אלא שווה דרך קיצור המקובלת והרגילה לשתי המלים "קהילה קדושה"; בעוד ששמה של הקהילה הושמט על-ידי המעתיק או שלא צויין מלכתחילה ע"י המחבר. ואם נוסיף ונאמר שהקהילה שבעל התקנות מתכוון אליה איננה כלל קהילת קראקא, אלא קהילה הנמצאת במזרחתה של פולין, בליטא או

כגון סי' 76 עמ' כ"ט, סי' 209—219 עמ' צ"א—צ"ט; וכן בפנסק הכשרים של אותה קהילה (מהדורת ד. אברון, ירושלים תשכ"ז, מפתח). גם בקראקא הוסיפו היהודים לחכור הכנסות מלכות אף אחרי שמ"א — באותן שנים עצמן החזיק שאול ואל בחכירה את מכרות המלח הגדולות בויליצ'קה — ראה בלבן, שם, עמ' 161. והשווה M. Breger, *Zur Handelsgeschichte d. Juden in Polen während des 17. Jahrhunderts*, Berlin 1932, pp. 12-13.

21 ראה בלבן, שם, עמ' 199—206.

22 השווה בלבן, שם, במיוחד הפרקים 9—18. והשווה צוואה משנת ת"ז של יהודי עשיר ובעל נכסים רבים בקראקא — ר' טודרוס — אצל וטשטיין, קדמוניות מפנסקאות ישנים, עמ' 31—37.

23 במידה ומופיע במקורות קיצור ל"קהילת קראקא", הרי הצורה המקובלת והשגורה היא "קק"ק". ראה פוד"א, עמ' 44, 54, 58, 96, 101, 117, 120, 220, 297; וטשטיין, דברים עתיקים מפנסקי הקהל בקראקא, קראקא תרס"א, עמ' 8, 16, 20, 32; הנ"ל, קדמוניות מפנסקאות ישנים, עמ' 41. וכך גם בכמה מקומות בספר מגילת מאיר, קראקא שס"ט (ראה קבץ על יד, שנה יט [תרס"ג], עמ' 5, 7, 13, 16) וכן על השער של טור אורח חיים עם פירושי ר' יואל סירקיש ("בית חדש"), קראקא שצ"ט; בשו"ת של הב"ח (הישנות), פפד"מ תנ"ז, סי' צ"ה; במכתב ששלחו בשנת שמ"ח הסופרים והשמשים של קהילת קראקא אל פרנסי הקהילה (פורסם בידי ד. ויינריב, ייווא היסטארישע שריפטן, כרך ב', וילנה 1937, עמ' 66—67). הקיצור "קק"ק ל"קהילת קראקא", אם כי יש ומשתמשים בו, הינו נדיר מאד; בתעודות שפורסמו בפנסק ועד ארבע ארצות הוא מופיע רק 2—3 פעמים, ובתעודות שפירסם וטשטיין הוא מופיע רק פעם אחת. ראה פוד"א, עמ' 55, 126; וטשטיין דברים עתיקים, עמ' 15. ואף לגבי מקומות אלה עשוי להתעורר ספק אם לא הושמטה שם המלה "קראקא".

ברייסן — אל נכון בריסק דליטא, שבה ישב ככל הנראה ר' משולם פייביש קודם בואו לקראקא בשנת ש"ט²⁴.

ואכן, בדרך זו מסתבר לגמרי תוכנן של התקנות אשר, כפי שראינו, אינן תואמות את התנאים בקראקא, אולם תואמות לגמרי את המצב ששרר אז בליטא. עיסקי החכירה בכלל, וחכירת נכסי הפריצים וזכויות הריגאליה שלהם — כולל זכות הפרופיניציה — בפרט, שתפסו בתקופה זו רק מקום מועט — אם בכלל — בפעילותם הכלכלית של יהודי פולין גדול²⁵ ופולין קטן, נודעת להם באותה תקופה חשיבות ראשונה במעלה בחיי הכלכלה של יהודי האזורים המזרחיים של הממלכה הפולנית. הסופר שונא-ישראל בן הזמן, סבאסטיאן מיצ'ינסקי, מצביע על ליטא, אוקראינה ורוסיה הלבנה כעל אזורים שבהם הירבו היהודים לעסוק בעיסקי חכירה ומזיגה²⁶. ואמנם כל המקורות שבידינו, הן יהודיים והן חיצוניים, מאשרים דבר זה — ודי לראות את המקום הנרחב המוקדש בפנקס מדינת ליטא לעיסקי החכירה והמזיגה ולשאלות הנובעות מעסקים אלה²⁷.

24 זוהי הסברה המקובלת בספרות. ראה י. מ. צונץ, עיר הצדק, לבוב 1874, עמ' 49; א. ל. פיינשטיין, עיר תהלה, ורשא 1886, עמ' 31; ח. ד. פרידברג, לוחות זכרון, פרנקפורט ע"נ מיין, תרס"ד², עמ' 10—11; בלבן, שם, עמ' 499. הסברה שר' משולם פייביש ישב בבריסק דליטא מיוסדת על דברי הב"ח הכותב בפירושו הנ"ל על טור או"ח, סי' רע"ו: "וכן קבלתי ממורי הרב מה"ר וי"ש ז"ל מבריסק דליטא". הב"ח מציין את ר' וי"ש כמורו גם בסי' ל"ח, שם: "וראיתי מעש' רב ממורי החסיד מה"ר וי"ש ז"ל שהיה קורא בכל יום וכו'..."; וכן בשו"ת שלו (סי' ק"ב), שם מציין הב"ח כמורו ("אדוני רוני מ"ו") את "הגאון נ"ר ור"ג אב"ד ור"מ... כמהור"ר וייבש", מבלי לציין את הקהילה שבה כיהן אותו ר' וייבש (התשובה אינה נושאת תאריך). "ר' וי"ש" או "וייבש" זה מזוהה עם ר' משולם פייביש. צונץ (שם) המביא רק את המקום הנ"ל בפירושו של הב"ח על טור או"ח, השתמש אמנם בלשון "אולי" ו"כנראה" לגבי זיהוי זה ולגבי ישיבתו של ר' משולם פייביש בבריסק דליטא, אולם כל המחברים האחרים כותבים על כך ללא כל הסתייגות ואף מבלי להתייחס לדבריו של הב"ח. וכך גם בספרי שמוש, כגון Jewish Encyclopedia ו"Еврейская Энциклопедия". ואכן, נוכח דבריו הנ"ל של הב"ח בשו"ת שלו, ספק אם באה בחשבון אפשרות אחרת; השווה שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' פ"א, המפנה את דבריו אל "חכם לב ואמין כח אתו" ר"ג ור"מ פ"ה מ"ה הגאון מה"ר וייבוש אבב"ד דק"ק קר"אקא". והשווה גם ח. נ. דמביצר, כלילת יופי, קראקא תרמ"ח, ח"ב, דף פ"ח ע"א.

25 ראה את פנקס הכשרים של קהילת פוזנא, שם אין זכר לחכירות מסוג זה. ה"אורנודות" הנזכרות בפנקס זה (בפעם הראשונה בשנת תס"ו), טיבן שונה לחלוטין. בדומה לכך אין זכר לחכירות מסוג זה גם בתעודות מ"ספר הזכרונות" של קהילת פוזנא, שפורסמו בידי ויינרבי.

26 S. Miczynski, *Zwierzciadło Korony Polskiej*, Krakow 1618, p. 25.
27 ראה את התעודות המרובות המלמדות על עיסקי החכירה של היהודים בליטא שנתפרסמו ב"Русско-Еврейский Архив (= PEA) של ס. ברשדסקי, שלושה כרכים, פטרבורג 1882—1903 (ראה ברשימת התעודות בכל כרך), ובמיוחד בכרך הראשון של ה"Регесты и Надписи", פטר-בורג 1899 (כגון מס' 523, 524, 537, 628, 692, 694, 695, 700—702, 713, 724, 733, 763, 848, 855), ובכרך 28 של Акты издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов וילנה 1901, שם נדפסו עשרות תעודות המעידות על חכירה של אחוזות האצילים בידי היהודים בליטא (ראה ברשימת התעודות בפתחת הכרך). והשווה באופן כללי על עיסוק יהודי ליטא ואוקראינה בחכירה ובמזיגה במאה ה"ט ובמחצית הראשונה של המאה ה"י, С. Бершадский. Литовские Евреи, Спб. 1883, עמ' 397—399, 401—404; מאהלר, תולדות היהודים בפולין, עמ' 115—126; ש. אטינגר, חלקם של היהודים בקולוניזציה של אוקראינה (1569—1648), ציון, כא (תשט"ז), 124—140.

גם תנאי החכירות השונות המתוארים בתקנות של ר' משולם פייביש תואמים את מה שהיה קיים בעניין זה בליטא. במיוחד בולט הדבר לגבי חכירות של אחוזות. כך, התיאור של העבודות שהייב האיכר לעבוד בשביל החוכר היהודי, הנמצא בתקנה י"א, מתאים לגמרי לתנאים הנזכרים בחוזי החכירה ובתעודות אחרות המדברות על חכירות של אחוזות בידי יהודים, שהגיעו אלינו מליטא ומאוקראינה, ושדוגמתם אינם ידועים לנו משום מקום במערכה של פולין.

חיוזוק לכך שהתקנות של ר' משולם פייביש תואמות את התנאים בליטא, ולא את אלה שבקראקא, אפשר למצוא גם בתקנה אחת מתקנות אלה שאין עניינה עיסקי חכירה אלא מסחר. זוהי תקנה י"ג שלשונה הוא: "וכן אותם הסוחרים שהולכים למרחקים כגון מוליכי השורים ומוליכי התבואות לעיר דנצ"ק שרגילים לקנות כותלי חזירים ויתנו בדרך לפועלי הגוים ועושין כן למונעם מזה".

תיאור זה מתאים אף הוא יותר לתנאים ששררו באזורים המזרחיים של מלכות פולין, מאשר לאלה ששררו בקראקא. יהודי אזורים אלה בעיקר עסקו במסחר בשוורים, שהיו מיועדים ליצוא אל ארצות המערב, במידה רבה דרך גמלי הים הבאלטי, וכן הירבו לעסוק גם במסחר בתבואות שגם אותן היו שולחים לגמלי הים הבאלטי, ובראש וראשונה לדנציג.²⁸ סוחר תבואה יהודים אלה היו רובם החוכרים הגדולים, שחכרו אחוזות וכפרים של האצילים, כגון החוכר היהודי שעיסקי הסחר שלו מהווים נושא לתשובה הידועה של הב"ח המספרת על "ראובן דחוכר משרי המלך עירות וכפרי' ויש לו הרבה תבואות זרעו ומוליך התבואה בספינות למכור אותן לאנשים הבאי' מכרכי הים... " ²⁹.

העובדה שהתקנות של ר' משולם פייביש משקפות את התנאים במזרחה של פולין ולא במערבה, עולה גם מן ההשוואה עם מערכת התקנות שנתקנו לאותה מטרה — היינו למניעת חילול שבת הנובע מעיסקי חכירה ומויגה — בשנת שס"ב בלאדמיר שבווהלין.³⁰ שתי מערכות התקנות מקבילות לחלוטין — אנו מוצאים בתקנות לאדמיר את כל סוגי החכירות הנזכרות בתקנותיו של ר' משולם פייביש; לעתים קרובות אף לשונן זהה, מה שעשוי להצביע על כך שהתקנות של ר' משולם פייביש היו בפני מתקני התקנות בלאדמיר.

משמע שאותם התנאים עצמם שהיו קיימים בקהילתו של ר' משולם פייביש, ושהצמיחו את התקנות שהוא תיקן, נתקיימו גם בווהלין וחייבו גם שם תקנות דומות לפתרון הבעיות שאותם תנאים עוררו. ואולם תנאים דומים לאלה שנתקיימו בווהלין היו קיימים בליטא, אבל לא בקראקא.

ואכן שאלת חילול שבת הנובע מעיסקי החכירה והמויגה העסיקה את ועד מדינת ליטא פעם אחר פעם עד שנתו האחרונה — אם כי אחרי ת"ח הטרידה אותו בעיקר בעית חילול

28 ראה, למשל, את הקטע מספרי המכס בבריסק דליטא משנת 1583 שבהם נרשמו הסחורות שנשלחו על פני הויסלה — Регесты и Надписи, כך ראשון, מס' 643. והשווה על הסחר היהודי לאורך הויסלה R. Rybarski, *Handel i Politika Handlowa Polski w XVI Stuleciu*, I, Poznań 1928, p. 224. והשווה X. Коробков, *Участие евреев во внешней торговле Польши, Еврейская Старина*, 3 (1911), 21-23; I. Schipper, *Dzieje Handlu Żydowskiego na Ziemiach Polskich*, Warszawa 1937, pp. 35-36, 90-96 וכן ריברסקי שם, עמ' 68 ואילך ו- PEA, כך א, מס' 145, 163, על המסחר בשוורים.

29 שו"ת בי"ח (הישנות), סי' כ"ז. וראה גם את הקטע הנ"ל מספרי המכס בבריסק, בהערה הקודמת. 30 פורטמה בידי בן-ששון בציון, שם, עמ' 195—206.

שבת הכרוך בעיסקי המזיגה³¹. השאלה היתה בליטא חריפה ואקטואלית במשך עשרות רבות של שנים מבלי שיימצא לה פתרון.

טעם נוסף שעשוי לשמש סימוכין להנחה כי התקנות של ר' משולם פייביש לא נתקנו בשנת ש"ן בקראקא אפשר למצוא בעובדה שאין אנו מוצאים להן כל זכר בתקנות הנ"ל של קהילת קראקא משנת ש"ה. לוא הותקנו התקנות של ר' משולם פייביש במיוחד לקהילת קראקא, מן הדין היה שיוזכרו בצורה כל שהיא בתקנות הקהילה שנתקנו רק חמש שנים לאחר מכן.

יתירה מזאת: בכמה מן התקנות של ר' משולם פייביש נזכרים ממונים שיפקחו על ביצוען; ומאידך בתקנות הנ"ל של קהילת קראקא יש תקנה מיוחדת המוקדשת לממונים והמפרטת את התפקידים המוטלים עליהם³². אם אמנם נתקנו התקנות ע"י ר' משולם פייביש בקראקא בשנת ש"ן, הדעת נותנת כי החובה להשגיח על ביצוען היתה נזכרת בין התפקידים המוטלים על הממונים. אולם בתקנה האמורה המפרטת את תפקידי הממונים אין כל זכר לכך.

3

נמצא שיש יסוד סביר להניח כי התקנות של ר' משולם פייביש לא נתחברו בקראקא ובשביל קהילת קראקא, אלא בקהילה הנמצאת במזרח הממלכה — ככל הנראה בבריסק דליטא ובשביל יהודי קהילה זאת. הן משקפות את התנאים במזרחה של הממלכה ולא את אלה שבפולין קטן או בקראקא ויתכן שאף לא נהגו כלל במערבה של פולין, שהרי כך אומר בעל הסמ"ע בראשית התקנה משנת שס"ז המובאת לעיל: "עניני איסור שבת בהיות שאינן כלולין ונהוגין בג' הארצות, כי באגפי ק"ק פוזנא וקראקא...". ולעומת זאת היו שגורות וידועות באזורי המזרח, כפי שמוכח גם מן הקירבה הגדולה בינן לבין התקנות הנ"ל מלאדמיר.

בכך מתבהר, איפוא, תוכנן של התקנות וגם מתבהרת משמעותן ההיסטורית לביורור דמותם הכלכלית של יהודי פולין-ליטא במאות הט"ו-ה"ז. ועם זאת מתיישבת גם הסתירה הנ"ל שבין לשון הכותרת לבין דברי המעתיק בדברי החתימה שלו. דהיינו — התקנות נתחברו בשנת ש"ן ע"י ר' משולם פייביש לפני בואו לקראקא, ואילו ההעתק

31 ראה פנקס מדינת ליטא, הוצ' ש. דובנוב, ברלין תרפ"ה, במפתח, הערך "חלול שבת". וראה גם את דבריו של ר' יהודה ליב פוחוביצר מפינסק בספר כבוד חכמים, ויניציאה ת"ס, דף י"ט ע"א, דף כ"ו ע"א. אין ספק כי דבריו של ר' יהודה ליב, שהיה איש פינסק וכיהן ברבנות בקהילות ליטא (ראה דמביצר, כלילת יופי, דף מ"ט ע"ב — דף נ' ע"א), מתייחסים לליטא אף כי אינו אומר זאת במפורש. כידוע, פירסם ר' יהודה ליב בספרו הנ"ל מערכת תקנות נוספת למניעת חילול שבת הבא מעיסקי חכירה ומוזיגה (דף פ"ט ע"א — דף צ' ע"ב), נדפסו בשניה בידי בן-ששון, בציון, שם, עמ' 195—203. גם תקנות אלה מיוחסות לר' משולם פייביש מקראקא — ולעוד שלושה רבנים עמו — אולם הן שונות לגמרי בתוכנן ובניסוחן ממערכת התקנות של ר' משולם פייביש משנת ש"ן. אין אנו יודעים מתי, היכן ובאילו נסיבות נתקנו תקנות אלו שגם נוסחו המקורי אינו ידוע משום שהנוסח שלפנינו הוא קיצור, ואולי אף עיבוד, שנעשה בידי ר' יהודה ליב פוחוביצר עצמו, ברבע האחרון של המאה ה"ו. הן משקפות, איפוא, את התנאים הכלכליים שהיו קיימים בתקופה זו במזרחה של פולין.

32 J/LG, שם, עמ' 356—357; וטשטיין, קדמוניות מפקסאות ישנים, עמ' 13—14.

שלפנינו הועתק — כדברי היילפרין — אחרי שנת ש"ט, כאשר ר' משולם פייביש כבר יושב בקראקא.

בכך מוסר גם אחד המכשולים בדרך לבירור זיקתן של התקנות לוועד ד"א, שכן מוסר הספק ביחס למהימנותם של דברי המעתיק על הדיון שהתקיים בוועד ד"א בשנת ש"ן, ועל השתתפותו של ר' משולם פייביש בדיון זה. ר' משולם פייביש, שישב, ככל הנראה, בבריסק, ותיקן שם את התקנות שלו בשביל קהילתו, יכול היה להביאן בשנת ש"ן לדיון ואישור בפני ועד ד"א. ואין מגיעה לכך מחמת העובדה שבאותן שנים נתקיים כבר — כפי שהראה היילפרין — גם ועד נפרד של יהודי ליטא³³. התעודות של ועד הארצות מורות כי בתקופה זו השתתפו גם יהודי ליטא בהתכנסויות הועד³⁴.

33 י. היילפרין, ראשיתו של ועד מדינת ליטא ויחסו אל ועד ארבע ארצות, ציון, ג (תרצ"ה), 51—57; עכשיו גם בספרו יהודים ויהדות במזרח-אירופה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 48—54.
34 ראה, למשל, פוד"א, סי' ט' עמ' 4 (שנת שמ"ח), שם כלולה ליטא בין חמש הארצות, הנקובות בשמותיהן, של הועד, והן: פולין גדול, פולין קטן, רוסיא, ליטא, ווהלין; סי' כ"ח עמ' 9—10 (שנת ש"ה); סי' ע"ו עמ' 23—24 (שנת שס"ז) — תעודה שעליה חתום גם ר' יהודה בן עובדיה איילנבורג אשר בשנים סמוכות לשס"ז ישב בבריסק דליטא (הערה 2 שם). והשווה היילפרין, ציון, שם, עמ' 55—57; עמ' 52—54 בספרו הנ"ל.